

نقد و بررسی

کتاب المَحَن اثری در مقتل نگاری^۱

○ نوشته م. ی قسطنط
○ ترجمه محمد کاظم رحمتی

○ کتاب المَحَن

○ ابوالعرب محمد بن احمد بن تمیم التمیمی

○ تحقیق دکتر یحیی وهیب الجبوری

○ دارالغرب الاسلامی (بیروت)

الأنبياء ثم الامثل الخ.

انجام نسخه نیز چنین آمده است:

آخر الجزء الخامس و هو آخر كتاب المَحَن كُتِبَهُ أَفْقَرُ عِبَادِ اللَّهِ
إِلَى عَفْوِهِ... محمد بن علي بن راشد بن جابر البليسي...
استنسخه الفقير... اسحق بن محمد بن العادلي.

مالک نسخه در قرن دهم هجری بر صفحه عنوان کتاب
نوشته است: کتاب المَحَن لِأَبِي جَعْفَرِ الْفُرَوِي.

گرچه این معرفی خطاست، ابو جعفر قروی (نه فروی) مؤلف
کتاب نیست و تنها راوی آن است. مؤلف کتاب، ابو العرب محمد بن
احمد بن تمیم بن تمام بن تمیمی (متوفی ۳۳۳ ق / ۴۴ - ۹۴۵ م)
است.^۲ قاضی عیاض به صراحت این کتاب را، تألیف ابوالعرب
دانسته^۳ و گفته که پسر وی، ابو جعفر تمیم بن محمد کتاب را
روایت کرده است.^۴ ابن خیر در فهرست، این کتاب را نام برده و
گفته است که کتاب را پسر ابو العرب، ابو جعفر تمیم بن محمد

ادوارد جی براون در فهرست نسخه‌های خطی اسلامی
دانشگاه کمبریج، نسخه‌ای خطی به شماره Qq235 به نام کتاب
المَحَن معرفی کرده است.^۵ براون در وصف نسخه جزئیات
بیشتری از نسخه را آورده است: نسخه حاوی ۱۸۰ برگ، اندازه
نسخه ۱۴/۷ × ۲۰/۴ سانتی متر، در هر صفحه ۱۶ سطر، خط نسخ
جلی، کاملاً قدیمی و بدون تاریخ، است و به پنج بخش تقسیم
شده است. براون آغاز نسخه را این گونه ثبت کرده است:

حدثني أبو جعفر تميم بن محمد بن أحمد الفروى قال... قال
سئل النبي صلى الله عليه و سلم أي الناس أشد بلاء؟ قال:

روایت کرده است.^۶ نسخه خود نیز وثاقت انتساب به ابوالعرب را در تمامی اسنادش تایید می‌کند.^۷ عنوان کامل کتاب در برگ‌های ۷۴ ب - ۷۵ الف، پاراگراف دوم، سطور یک تا سه نیز آمده است: الجزء الثالث من كتاب المحن و ذكر من قتل من الصحابة والتابعين و ذكر من امتحن و من ضرب و من حبس من علماء الناس و أشرفهم و خيارهم، تالیف ابی العرب محمد بن تمیم التمیمی.

عبارتی از کتاب المحن را قاضی عیاض نقل کرده است.^۸ برخی عبارت‌ها در کتاب قاضی عیاض شباهت نزدیکی با اخبار ثبت شده در کتاب المحن دارد، گرچه قاضی عیاض نگفته که مطالب خود را از کتاب المحن اخذ کرده است.^۹

ابوالعرب حدیث‌ها را همراه با اسناد ثبت کرده است. برخی روایات بر اساس اسناد به منابعی بسیار قدیمی منتهی می‌شوند. اخبار متعددی دربارهٔ نبرد حره^{۱۰} از کتاب الحره واقدی نقل شده است. به نقل از واقدی (متوفی ۲۰۷ ق / ۸۲۲ - ۸۲۳ م) فهرست مفصلی از کسانی که در نبرد حره کشته نشده‌اند آمده است. واقدی خود گفته که خبر را از تصنیفی نوشتهٔ ابراهیم بن اسماعیل بن ابی حبیب^{۱۱} (متوفی ۱۶۵ ق / ۸۸۱ - ۷۸۲ م) با عنوان تسمیه من قتل بالحره رونویسی کرده است. ابراهیم نیز تذکر داده که مطالبش را از کتاب استادش، داود بن حسین (متوفی ۱۳۵ ق / ۷۵۲ - ۷۵۳ م) برگرفته است.^{۱۲} داود مولایی از خانوادهٔ عثمان بن عفان بوده است.^{۱۳} ظاهراً کتاب داود یکی از تصانیف بسیار قدیمی در اسلام است.

برخی روایات به خانوادهٔ ابوالعرب اشاره دارد. مهم عبارتی است کوتاه که در آن ابوالعرب خبر اعدام برادرش ابوالعباس محمد را نقل کرده است.^{۱۴}

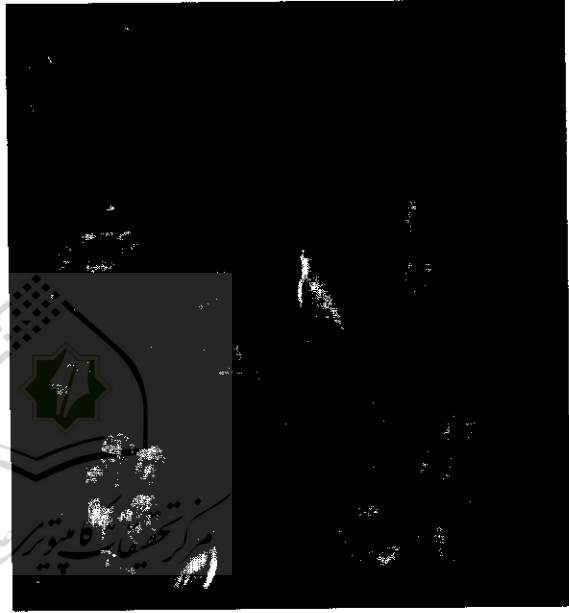
کتاب ابوالعرب به ادبیات مقاتل نگاری تعلق دارد. نخستین کتاب از این رشتهٔ ادبی ظاهراً اثر مقاتل الفرسان نگاشته ابو عبید قاسم بن سلام (متوفی ۲۱۱ ق / ۸۲۶ - ۸۲۷ م) است.^{۱۵} پس از این، کتاب محمد بن حبیب (متوفی ۲۴۵ ق / ۸۵۹ - ۸۶۰ م) با نام اسماء المغتالین من الاشراف فی الجاهلیة و الاسلام و کتاب قالی (متوفی ۳۶۵ ق / ۹۶۷ م) مقاتل الفرسان است.^{۱۶} آثار شیعی به مصائب و شهادت ائمه می‌پردازد. ابو عبدالله محمد بن علی علوی هاشمی (متوفی ۲۸۷ ق / ۹۰۰ م) مقاتل الطالیین را نگاشته است.^{۱۷} ابوالفرج اصفهانی (متوفی ۳۶۵ ق / ۹۶۷ م) کتابی با همان عنوان تالیف کرده است.^{۱۸} در میانهٔ قرن چهارم فردی شیعی به نام محمد بن احمد صفوانی، محن آل الرسول و ذکر آحن

اعدائهم را نگاشته است.^{۱۹} در همان دوره، فقیه شیعی دیگری به نام احمد بن ابراهیم قمی (متوفی بعد از ۳۰۵ ق) کتابی با عنوان محن الانبیاء و الاوصیاء و الاولیاء تالیف کرده است.^{۲۰} حوزهٔ موضوع تالیف ابوالعرب را می‌توان از روش بخش‌هایی که در زیر ذکر شده است، دریافت:^{۲۱}

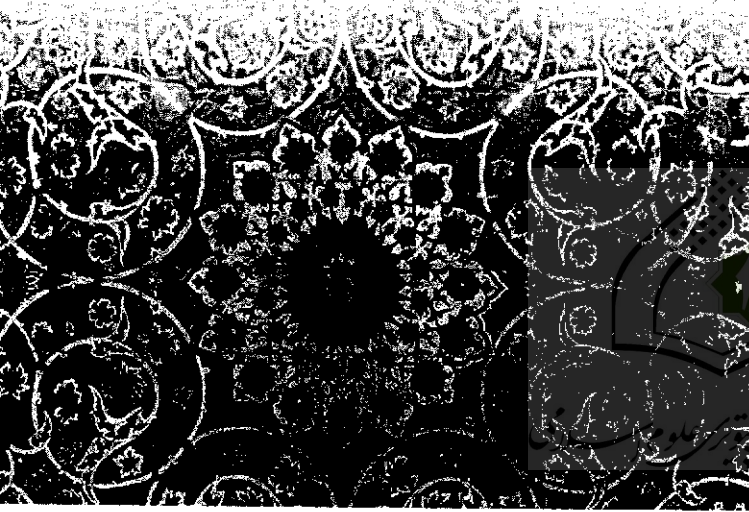
برگ‌های ۱ ب - ۵ الف عنوان ندارد. اخبار و احادیث ثبت شده تاکید بر فضیلت صبر در شتائ و سختی‌ها دارد. انبیاء و زهاد بیش از مردم عادی به بلا و مصیبت مبتلا هستند. جامعهٔ اسلامی به ستم‌ها، تفرقه‌های گروه‌های دینی، نبردهای داخلی و کشتارها گرفتار خواهد شد که در نتیجه، آنان را از گناهان انجام شده‌اشان تطهیر می‌کند؛ آن گونه که امت اسلامی در روز واپسین بی هیچ گناهی حضور خواهند یافت.

ذکر مقتل عمر بن الخطاب و کیف اصیب (ص ۶۴ - ۷۷)؛ ذکر مقتل عثمان بن عفان و ماروی فی ذلک (ص ۷۸ - ۹۳)؛ و ذکر قتل علی بن ابی طالب رضی الله عنه (ص ۹۴ - ۱۰۲)؛ ذکر قتل طلحة و زبیر و عمار بن یاسر (ص ۱۰۳ - ۱۱۶)؛ ذکر قتل یوم الجمل (ص ۱۱۷ - ۱۲۷)؛ ذکر قتل محمد بن ابی‌بکر الصدیق (ص ۱۲۸)؛ و ممن قتل یوم الجمل و فی غارات خیل معاویه (ص ۱۲۹)؛ ذکر مقتل حجر بن عدی و من معه من أصحابه (ص

١٩٨ - ١٩٩): ذکر قتل سليمان بن صرد و المسيب بن نجبه (ص ٢٠٠): "ذكر من قتله الحجاج ممن خرج مع ابن الاشعث (ص ٢٠١ - ٢٠٢): ذكر من قتل يوم الحجاج من أهل العلم مثل ابن أبي ليلى و غيره (ص ٢٠٣ - ٢٠٥): ذكر سبب قتل عبدالله بن عمر بن الخطاب " (ص ٢٠٧ - ٢١١) و فأما سبب قتل كميل بن زياد النخعي (ص ٢١٢ - ٢١٣): ذكر قتل ماهان بن أبي صالح و صلبه (ص ٢١٤ - ٢١٥): ذكر قتل سعيد بن جبیر رحمه الله (ص ٢١٦ - ٢٣١): ذكر قتل أبي فراس عبدالله بن غالب (ص ٢٣٢ - ٢٣٣): ذكر قتل سلمان بن ربيعة الباهلي و ذكر قتل غيره من جماعة أهل العلم (ص ٢٣٤ - ٢٣٥): ذكر قتل أم ورقة بن نوفل (ص ٢٣٦): ذكر قتل محمد بن عبدالله بن حسن و حسين بن علي بن حسن بن علي بن أبي طالب رحمهم الله و قتل زيد بن علي و ابنه يحيى (ص ٢٣٧ - ٢٣٩): ذكر من قتله الازارقة و الخوارج (ص ٢٤٠): ذكر مقتل صلة بن أشيم و قره بن أياس (ص ٢٤١): ذكر ما امتحن به شريك بن عبدالله القاضي (ص ٢٤٢): ذكر قتل سمي و سمي مولى أبي بكر (ص ٢٤٣): ذكر من قتل بقديد لماقتلهم أبو حمزة الشاري (ص ٢٤٤ - ٢٤٩): ذكر قتل حفص بن الوليد و شريح بن هاني و غيره (ص ٢٥٠ - ٢٥١): ذكر من صلب بعد القتل (ص ٢٥٢ - ٢٥٤): و مواروي فيمن صلب (ص ٢٥٥ - ٢٥٦): ذكر من قتل من أهل العلم (ص ٢٥٧): ذكر ما امتحن به عبدالله بن عبدالحكم و أخوته (ص ٢٥٨ - ٢٥٩): ذكر من سقى السم من أشرف الناس و أهل العلم (ص ٢٦٠ - ٢٦٢): [ذكر] قتل سالم بن أبي الجعد و هذبة بن الخشوم (ص ٢٦٣ - ٢٦٤): ذكر قتل المرأة البلجاء و صبرها (ص ٢٦٥ - ٢٦٧): ذكر قتل اسحاق بن الاشعث (ص ٢٦٨): ذكر قتل عمران بن عمار الضبيعي (ص ٢٦٩): ذكر سبب قتل ابن ضابط التميمي (ص ٢٧٠ - ٢٧١): ذكر قتل يونس بن ميسرة بن حلبس و والد أبي مسهر (ص ٢٧٢): قتل ربيعة بن يزيد و غيره من أهل العلم و الخير (ص ٢٧٣ - ٢٧٥): ذكر قتل عقبة بن نافع الفهري المستجاب و غيره (ص ٢٧٦ - ٢٨٧): ذكر سبب ضرب أبي بكر و شبل بن معبد و عبدالله بن الحارث (ص ٢٨٨ - ٢٨٩): ذكر سبب ضرب هاشم بن عقبة بن أبي و قاص (ص ٢٩٠): ذكر ما نزل بأبي سعيد الخدري (ص ٢٩١ - ٢٩٢): ذكر ضرب تميم الداري (ص ٢٩٣): و أما سعيد بن المسيب فانه ضرب مرتين على البيعة (سبب ضربه المرة الثانية) (ص ٢٩٤ - ٣٠٢): ذكر ضرب محمد بن عمرو بن العاص و تخريق

١٣٠ - ١٣٤): ذكر قتل عبدالله بن خباب بن الارت و الحارث بن مرة (ص ١٣٥ - ١٣٧): ذكر قتل عمرو بن الحمق (ص ١٣٨): و ممن قتله الخوارج الحروريه و غير هم (ص ١٣٩): ذكر قتل ترملة و أبي بن قيس ابن أخي علقمة بن قيس و عبادة بن فوض (ص ١٤٠ - ١٤١): ذكر مقتل الحسين بن علي رضي الله عنه (ص ١٤٢ - ١٤٧): تسمية من قتل منهم يومئذ رحمهم الله (ص ١٤٧ - ١٥٥): وفاة الحسن بن علي (ص ١٥٦ - ١٥٧): ذكر قتل عمير بن هاني العنسي و همدان مؤذن علي بن أبي طالب (ص ١٥٨): ذكر من قتل من الصحابة و التابعين و وجوه الناس يوم الحرة (ص ١٥٩ - ١٦٨): فأما مقتل معقل بن سنان الاشجعي، صاحب النبي (ص ١٦٩ - ١٧٠): ذكر عدة من أصيب يوم الحرة و فضائلهم رحمهم الله (ص ١٧١ - ١٧٢): تسمية من قتل بالحرة من قریش و الانصار و غير هم (ص ١٧٣ - ١٨٣): ذكر ما هم به الحجاج من قتل الحسن البصري (ص ١٨٤): ذكر مقتل عبدالله بن الزبير و من قتل في حربه من اشرف الناس و وجوههم على الاقتصار منا لذلك و ترك التطويل (ص ١٨٥ - ١٩٤): ذكر قتل عمر بن سعد بن أبي وقاص و ذكر قتل المختار بن أبي عبيد (ص ١٩٥ - ١٩٧): ذكر من قتل يوم مرج راهط مثل الضحاک بن قيس و غيره (ص

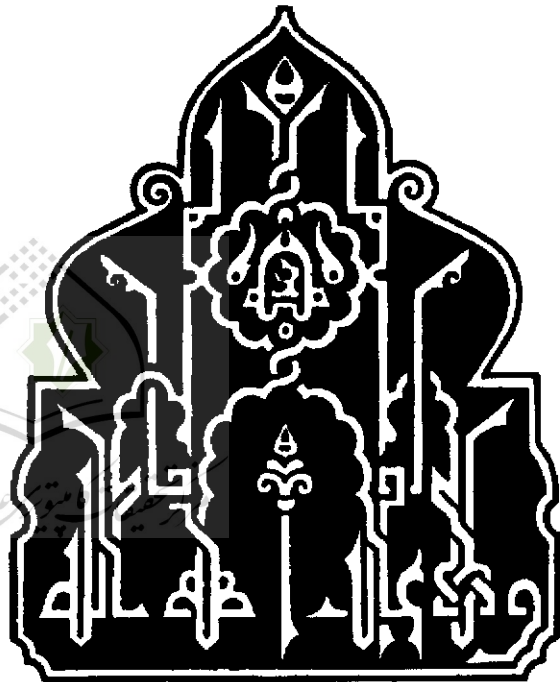
ثياب عمرو (ص ٣٠٣ - ٣٠٤): ذكر ضرب على بن عبدالله بن عباس (ص ٣٠٥): و أما سيب ضرب المسيب بن نجبة الفزاري (ص ٣٠٦ - ٣٠٨): ذكر ضرب عبدالرحمن بن أبي ليلى و وهب بن منبه (ص ٣٠٩ - ٣١٠): ذكر سيب ضرب محمد بن المنكدر و ربيعة بن عثمان التميمي و ربيعة بن أبي عبدالرحمن (ص ٣١١ - ٣١٢): ذكر ما نزل بحسن بن حسين بن علي بن ابي طالب من الحجاج (ص ٣١٣ - ٣١٤): ذكر ضرب أبي بكر بن محمد بن عمرو بن حزم قاضي المدينة (ص ٣١٥): ذكر ما نزل بأبي بكر عبدالله بن يزيد بن هرمز (ص ٣١٦): ذكر ضرب يحيى بن أبي كثير و محمد بن عمران بن طلحة (ص ٣١٧): ذكر ضرب قتاده بن دعامة و نفيه (ص ٣١٨): ذكر ضرب مالك بن انس رحمه الله (ص ٣١٩ - ٣٢٤): ذكر [ضرب] عبدالله بن عون (ص ٣٢٥ - ٣٢٧): ذكر ما امتحن به غالب بن عبيدالله من التعليق (ص ٣٢٨): ذكر سيب ضرب عطية بن قيس (ص ٣٢٩): ذكر ما امتحن به عطاء بن ابي رباح (ص ٣٣٠): ذكر ما امتحن به يحيى بن معمر (ص ٣٣١): ذكر حبس اليماني و ابراهيم التيمي و صالح بن أبي صالح (ص ٣٣٢): ذكر ما امتحن به محمد بن واسع و ابراهيم بن أدهم (ص ٣٣٣ - ٣٣٤): ذكر ما امتحن به محمد بن الحنفية (ص ٣٣٥ - ٣٣٦): ذكر ما امتحن به صعصعة بن صوحان (ص ٣٣٧ - ٣٣٨): ذكر ما امتحن به عبدالله بن رزين (ص ٣٣٩): ذكر ما تهدده ابوهريرة (ص ٣٤٠): ذكر ما امتحن به محمد بن مسلمة صاحب النبي (ص ٣٤١ - ٣٤٢): ذكر حبس فقهاء مكة لما حبسهم خالد القسري، لعنه الله لعناً كثيراً (ص ٣٤٣ - ٣٤٤): ذكر سيب حبس جندب بن زهير الأزدي و يقال له جندب الخير (ص ٣٤٥ - ٣٤٦): ذكر ما امتحن به عمر بن عبدالعزيز من الوليد (ص ٣٤٧ - ٣٤٨): ذكر ما امتحن به أبودر رحمه الله (ص ٣٤٩) و ذكر حبس موسى بن طلحة (ص ٣٥٠): ذكر ما امتحن به طاووس بن كيسان اليماني (ص ٣٥١ - ٣٥٢) و ذكر ضرب صفوان بن سليم (ص ٣٥٣) و ذكر ما امتحن به مروان ابوعيسى و ابراهيم بن وليد (ص ٣٥٤): ذكر حبس ابراهيم بن الوليد بن ابراهيم بن الوليد (ص ٣٥٥): ذكر ما امتحن به رباح بن يزيد اللخمي (ص ٣٥٦): ذكر حبس عمرو بن الزبير بن العوام (ص ٣٥٧): ذكر ما امتحن به ابومسلم الخولاني لما القى في النار (ص ٣٥٨ - ٣٥٩): ذكر ما امتحتن به ميمونة و سليمان التيمي (ص ٣٦٠): ذكر ضرب الرجل العراقي و ضرب الحسن بن هاني بن الاشعث (ص ٣٦١):

ذكر ما امتحن به جعفر بن محمد رحمه الله (ص ٣٦٢ - ٣٦٣): ذكر سيب حبس جرير بن عبد الحميد الضبي (ص ٣٦٤ - ٣٦٥): ذكر ما امتحن به قيس بن عباد و أبو تراب (ص ٣٦٦ - ٣٦٧): ذكر سيب ضرب الضحاک بن عبدالله بن عمرو بن حزم (ص ٣٦٨): ذكر ضرب أبي اسحاق الفزاري (ص ٣٦٩ - ٣٧٠): ذكر ضرب على بن زياد الاسكندراني صاحب مالک و المنتسب إليه (ص ٣٧١): ذكر سيب ضرب عثمان بن عبدالله بن رافع (ص ٣٧٢ - ٣٧٣): ذكر ضرب محمد بن سعيد بن المسيب و ابن اسحاق صاحب المغازي (ص ٣٧٤ - ٣٧٥): ذكر ما امتحن به عبدالرحمن بن أبي نعيم (ص ٣٧٦): ذكر ضرب ابي ميمونة المحدث و منازل بحطيفة (ص ٣٧٧ - ٣٧٨): ذكر ضرب عبدالرحمن بن عبدالله الجمحي و ثابت البناني (ص ٣٨٠): ذكر ما امتحن فيه زيد بن الحسن بن علي رضي الله عنه (ص ٣٨١ - ٣٨٢): ذكر ما امتحن به عبد الله بن حذافة السهمي لما أسر (ص ٣٨٣ - ٣٨٤): ذكر من حبس بالمدينة من الصحابة (ص ٣٨٥): ذكر ما امتحن به معاوية بن قرة و سبب نفى غيره (ص ٣٨٦ - ٣٨٨): ذكر سيب (حبس) ابي سفيان بن حرب و تقييده (ص ٣٨٩): ذكر حبس جابر بن زيد و تقييده (ص ٣٩٠): ذكر سبب ضرب ابي السوار العدوي (ص

کارب (ص ۴۱۵): ذکر اختفاء الحسن و هروبه (ص ۴۱۶): ذکر ما امتحن به الفضیل بن تروان (ص ۴۱۷): ذکر سبب ضرب عبدالله بن زید بن ظبیان (ص ۴۱۸): ذکر هشام بن عمار و ضرب مالک له (ص ۴۱۹): ذکر استخفاء سفیان الثوری و ما امتحن بن صالح (ص ۴۲۰ - ۴۲۲): ذکر ما امتحن به من الخوف عبدالله بن ابی زکریا، و ابواسید و ابومخرمة و صدقة بن یسار (ص ۴۲۳ - ۴۲۴): ذکر حبس محمد بن سیرین و من ختم الحجاج علی یده أو عنقه (ص ۴۲۵ - ۴۲۶): ذکر سبب ضرب البهلول بن راشد (ص ۴۲۷ - ۴۲۹): ذکر سبب ضرب فتیان عبدالله بن سمح التجیبی (ص ۴۳۰ - ۴۳۱): ذکر سبب ضرب عباس بن الولید الفارسی المحدث و ابن قادم (ص ۴۳۲): ذکر من ضرب فی القرآن و امتحن علی ذلك و سجن (ص ۴۳۳ - ۴۳۴): فأما ضرب احمد بن حنبل رحمه الله (ص ۴۳۵ - ۴۴۱): و ممن أجاب بلسانه فی المحنة و رأى ان التقية سعة (ص ۴۴۲ - ۴۴۳): و ممن تسلب فی المحنة و لم يأخذ بالتقية (ص ۴۴۴ - ۴۴۸): ذکر ما امتحن به موسى بن معاویه الصماد حی و سنحون بن سعید التنوخی (ص ۴۴۹ - ۴۵۲): ذکر ما امتحن به مروان بن ابی شمحة (ص ۴۵۳): ذکر من ضرب من ائمة الدين و خيار هذه الأمة من اهل مدينة النبي صلى الله عليه و آله و سلم (ص ۴۵۴): والذين ضربوا من اهل الكوفة (ص ۴۵۵): والذين ضربوا من اهل البصرة و ممن نزلها (ص ۴۵۶): والذين ضربوا من اهل الشام و مصر (ص ۴۵۷): والذين ضربوا من اهل اليمن و غيرها من البلدان، والذين ضربوا من اهل أفريقية (ص ۴۵۹): والذين حبسوا من الأكابر و غیرهم مسن السلف الماضي (ص ۴۶۰ - ۴۶۱): قال محمد: فأما الذين حبسوا من اهل زماننا و ضرب بعضهم ممن ادركنا من اشرف الناس و القضاة و الحكام و غیرهم (ص ۴۶۲): ذکر ما نزل بقضاة بن طالبین و حکامه فی البلدان (ص ۴۶۳ - ۴۶۶): ذکر من حبسه محمد بن عمرالمروزی و ضربه (ص ۴۶۷): ذکر من حبسه اسحاق بن ابی منهال او ضربه (ص ۴۶۸).

برخی از برگهای نسخه خطی جا به جا است، ادامه مطلب در برگ ۲ در برگ ۱۴ الف است، ادامه برگ ۱۰۳ ب در برگ ۱۰۵ الف است. ادامه مطلب در برگ ۱۰۴ الف در برگ ۱۰۵ ب است. ادامه مطلب در برگ ۱۰۴ ب در برگ ۱۰۶ الف است.

از فهرست مطالبی که در قبل آمد، مشخص است که کتاب المحن ابوالعرب اثری مفصل در این حوزه است. کتاب حاوی اخباری درباره ترورها، قتلها، انقلابها، شورشیان شیعی،

۳۹۱): ذکر ضرب عباس بن سهل بن سعد (ص ۳۹۲): ذکر سبب حبس ابراهیم التیمی (ص ۳۹۳ - ۳۹۵): ذکر ما امتحن به سلیمان بن یسار و محمد بن عبدالرحمن بن ابی ذئب (ص ۳۹۶ - ۳۹۷): ذکر سبب ضرب ابراهیم النخعی و اختفائه من الحجاج (ص ۳۹۹): ذکر ما امتحن به ابوعبیده بن عبدالله بن مسعود من الحجاج (ص ۴۰۰ - ۴۰۱): ذکر ما امتحن به عراق بن مالک و ابو قبیل (ص ۴۰۲ - ۴۰۳): ذکر حبس طلق بن حبیب و توبة العنبری (ص ۴۰۴): ذکر ضرب خالد اللجلاج و لعلی بن ابی الزبیر (ص ۴۰۵): ذکر الشعبی و ابی السوار اذ اتى بهما الحجاج أسیرین (ص ۴۰۶): ذکر ما امتحن به عبدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر ابن خطاب رضی الله عنه (ص ۴۰۷ - ۴۰۸): ذکر هروب مجاهد بن جبرالمکی و هلال بن خباب (ص ۴۰۹): ذکر ما امتحن به محمد بن عجلان (ص ۴۱۰ - ۴۱۱): ذکر سبب حبس عبدالله بن ادريس و عبدالرحمن بن مهدی (ص ۴۱۲ - ۴۱۳): ذکر ما نزل بعلی بن مسهر (ص ۴۱۴): ذکر ضرب قابوس بن أبی ظبیان و ابن

۱۱ - به عنوان نمونه ر. ک: ترتیب المدارک، ج ۱ - (ص ۳۸۸ نسخه خطی المحن برگ های ۱۶۲ ب - ۱۶۳ الف - ب، ترتیب المدارک، ج ۲، ص ۶۱۰ (نسخه خطی المحن، برگ ۶۵ الف - ۵۸ الف)
۱۲ - درباره وی ر. ک: ابن حجر، تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۱۰۴، شماره ۱۸۰.
۱۳ - درباره وی ر. ک: ابن حجر، تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۱۸۱ شماره ۳۴۵.

۱۴ - المحن، برگ ۵۸ الف

۱۵ - المحن، برگ ۱۰۳ ب: قال أبو العرب: و بعث الامير ابراهيم بن أحمد بن الاغلب فی أخی شقیقی محمد و یکنی أبا العباس فذبجه بیده فی طشت فی سنة احدى و ثمانین و مائتین رحمه الله.
۱۶ - درباره این کتب ر. ک: عبدالسلام هارون، نوادر المخطوطات (قاهره، ۱۳۷۴ ق / ۱۹۵۴ م)، ج ۲، ص ۱۰۷، ۳۴۷، شماره ۱۱۲. برای منقولاتی از کتاب مقاتل الفرسان ر. ک: مغلطای بن قلیچ، الزهر الباسم فی سیره ابی القاسم، نسخه خطی، لیدن، ۳۷۰. یا برگ های ۹۸ ب، ۵۳ الف، ۲۱۰ الف، ۲۱۶ الف، ۲۶۸ الف، ۳۲۱ ب، ۵۱ الف - ب.
۱۷ - بنگرید به عبدالسلام هارون، نوادر المخطوطات، ج ۲، ص ۱۰۷.

18-See, sezgin, GAS, I, 322.

19- See, Sezgin, GAS, I, 382.

۲۰ - بنگرید به ابن ندیم، الفهرست تحقیق رضا تجدد المازندرانی (تهران ۱۳۹۱ ق / ۱۹۷۱ م) ص ۲۴۷، بند اول، سطر ۹. عنوان کتاب به خطا سحبه آل الرسول و ذکر آمده است. ابن شهر آشوب این کتاب را به عنوان کتاب الحن و المحن ذکر کرده و نقلی از آن آورده است. ر. ک:

همو، مناقب آل ابی طالب (النجف، ۱۳۷۶ ق / ۱۹۵۶ م) ج ۱ ص ۲۰۵، ۳۰۹.

۲۱ - ابن الندیم، الفهرست، ص ۲۴۷.

۲۲ - در متن مقاله ارجاعات نسخه خطی است که در اینجا به متن کتاب ارجاع داده شد. مترجم.

۲۳ - در نسخه خطی بن نخنة یا بن تحیه آمده است.

۲۴ - در متن جلیس

۲۵ - بنگرید به پی نوشت ۸

فعالیت های خوارج، ضرب و شتم فقها و رهبران دینی توسط حاکمان ظالم، مسموم کردن و شکنجه ذهاد توسط امرای ستمگر و غیره است. از حیث اطلاعات، کتاب مملو از داده های تاریخی است و آن را می توان اثری دانست که می تواند در فهم بهتر متمرذانه حرکت های مختلف سیاسی - دینی در سه قرن اول هجری (به محققان) یاری رساند.

پانویست ها:

- ۱ - این مقاله ترجمه ای است از: M. J. Kister, "The Kitab Al-Mihan, A Book on Muslim Martyrology", Journal of Semitic Studies, XX.2(1975) PP. 210-218.
 - 2- E.G. Browne, Hand - List of Muhammadan MSS. of the university of Cambridge (Cambridge, 1900). pp. 265 66, no.1277.
 - ۳ - درباره وی بنگرید به: Sezgin, GAS, I, 356-357 سزگین کتاب المحن را نام نبرده است.
 - ۴ - القاضی عیاض، ترتیب المدارک و تقریب المسالك لمعرفة اعلام مذهب مالک، تحقیق احمد بکیر محمود (بیروت - طرابلس، لیبی، ۱۳۸۸ ق / ۱۹۶۸ م) ج ۳، ص ۳۳۵. بند اول، سطر ۶.
 - ۵ - همان، ص ۳۳۶، بند دوم، سطرهای ۱۲ - ۱۳.
 - 6- ED. F. Codera and J. Ribera Y Tarrago (Madrid repr, Baghdad , 1963), p. 301.
 - 7- Ibid , p. 301 and see p. 297.
- مناقب سحنون نوشته ابوالعرب را فرزندش ابو جعفر تمیم روایت کرده است.
- ۸ - به عنوان مثال برگ ۱ ب: حدثنی أبو جعفر تمیم بن محمد بن أحمد القروی (در متن القروی) قال: حدثنی أبی رحمه الله محمد بن أحمد بن تمیم التمیمی قال حدثنا أحمد بن معتب ... الخ.
- ۹ - سرفصل این بخش (سبب قتل عبدالله بن عمر بن الخطاب) به نظر می رسد که به خطا در عنوان این بخش درج شده است.
- ۱۰ - ترتیب المدارک، ج ۱، ص ۳۷۱: قال أحمد التمیمی فی کتاب المحن عن موسى بن الحسن... بنگرید به نسخه المحن، برگ ۱۷۰.